

ЕКОЛОГІЧНЕ СТРАХУВАННЯ ЯК ІНСТИТУЦІНА ФОРМА ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

**РОГАЧ С.М., К.Е.Н., ДОЦЕНТ,
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ, М.КИЇВ**

Розкрито сутність екологічного страхування як категорії економічних відносин. Проаналізовано проблеми формування інституціонального середовища впровадження в практику господарювання екологічного страхування. Обґрунтовано необхідність впровадження системи екологічного страхування та перспективи її розвитку в Україні.

Environmental insurance as a category of economic relations essenced. The problems of formation of the institutional environment in the implementation of management practices of ecological insurance analyzed. The necessity of introducing a system of ecological security and prospects of its development in Ukraine was grounded.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Забезпечення надійних гарантій життєдіяльності людей, досягнення належних норм і стандартів захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій будь-якого характеру є в сучасних умовах однією з найбільш актуальних проблем національної безпеки країни. Разом з тим, недостатня структурованість окремих секторів та сегментів господарського механізму, несформованість інституціональної структури економіки, низький рівень розвитку нормативно-правової бази щодо створення умов екологічної безпеки обумовлює необхідність дослідження системи екологічного страхування як важливої її складової.

Від того, наскільки повноцінним буде інституціональне середовище окремих ланок господарської діяльності, й залежить реалізація економічних і соціальних пріоритетів підприємницької діяльності. Важливим інституціональним елементом підприємницької діяльності є екологічне страхування. Саме формування інституціонального середовища впровадження у практику господарювання екологічного страхування покликане прискорювати процеси інтернаціоналізації, комерціалізації, а також демократизації окремих сфер життєдіяльності. Одним з важливих завдань, що покликані виконувати такі інститути – це забезпечення системи противаг між інтересами держави та підприємницькими структурами з

метою формування сприятливого базису для ефективного розвитку національної економіки та сфери природокористування зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Обґрунтуванню ролі і місця екологічного страхування в системі економічних відносин присвячені наукові праці провідних вітчизняних та зарубіжних вчених, таких як В.І.Андрейцев, Є.В.Бридун, О.М.Віленчук, А.Н.Залєтов, О.В.Козьменко, Д.А.Навроцький, С.С.Осадець, В.С.Приходько, Л.І.Рейтман, В.М.Фурман, М.А.Хвесик, О.Царенко, О.О.Циганов та інші. В основному в їх роботах викладені теоретико-методичні засади використання економічних важелів екологічного страхування. Менш висвітленими в науковій літературі залишаються проблеми застосування інституціонального підходу щодо розкриття сутності екологічного страхування, його економічних, юридичних та суспільних аспектів. Поглиблення ринкових перетворень і регулятивні перекоси в реалізації пріоритетів соціально-економічного розвитку країни обумовлюють потребу подальшого проведення інституціональних змін і відповідно ґрунтового дослідження формування інституціонального середовища системи екологічного страхування.

Формулювання цілей статті. Відповідно метою даної роботи є розкриття сутності екологічного страхування як економічної категорії та дослідження проблем формування інституціонального середовища його впровадження в практику господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз наукової літератури дає підстави стверджувати, що страхування на сьогодні є самостійною економічною категорією, що має властиві специфічні функції і завдання. Поширеними підходами щодо трактування цього терміну є розуміння його як: системи економічних відносин [9]; сукупності особливих замкнутих відносин [4]; сукупності фінансово-економічних відносин [11]. Відповідно до Закону України «Про страхування», його розглядають як вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, які формуються шляхом сплати фізичними та юридичними особами страхових платежів та доходів від розміщення коштів цих фондів [7].

Враховуючи напружену екологічну ситуацію, яка склалася в господарському комплексі країни останнім часом та необхідність мінімізації наявних ризиків, пов'язаних з цими процесами, особливого теоретико-методологічного значення набуває трактування сутності

поняття «екологічне страхування». Достатньо ґрунтовним, на нашу думку, є розуміння екологічного страхування як страхування відповідальності підприємств – джерел підвищеної екологічної небезпеки за аварійне (раптове, ненавмисне) забруднення навколишнього природного середовища, що забезпечує можливість компенсації частини збитків, заподіяних реципієнтам забрудненням навколишнього середовища, утворюючи додаткові джерела фінансування природоохоронних заходів [6, с.281].

У широкому розумінні, екологічне страхування являє собою механізм захисту майнових і соціальних інтересів юридичних та фізичних осіб, спрямований на попередження, подолання або зменшення негативного впливу екологічних ризиків [2]. Як форма економічних відносин екологічне страхування включає:

- обов'язкове і добровільне екологічне страхування для покриття непередбачуваних витрат, які виникають у результаті аварій;
- систему екологічного страхування стихійних лих;
- фонди екологічного страхування і підтримку незалежних страхових компаній [7].

Оскільки страхування є специфічною галуззю національної економіки, то більш обґрунтованим було б трактування екологічного страхування як інституційної форми економічних відносин із перерозподілу національного доходу з платною системою фінансової компенсації фізичним та юридичним особам у ситуаціях, пов'язаних із еколого-економічними збитками, що є водночас дієвим інструментом реалізації соціальної політики держави.

У загальнотеоретичному відношенні екологічне страхування пов'язане із внутрішньою нестійкістю будь-якого виробничого процесу, і страхові внески, що сплачуються страхувальником, становлять необхідну частину поточних витрат виробництва, спрямованих в остаточному підсумку на скорочення його валових витрат. Видима економія на страхових платежах на практиці обертається збільшенням повних витрат. Техногенна аварія призводить до росту витрат на суму збитку, заподіяного як самому джерелу аварії, так і іншим реципієнтам. Страхування в таких випадках набуває форми відшкодування ринкової частини валових витрат підприємства [1, с.289].

Таким чином, екологічне страхування є важливою умовою забезпечення екологічної стійкості процесів виробництва на підприємствах та зниження ризиків господарської діяльності. Необхідність запровадження екологічного страхування в господарську практику підприємств зумовлюють наступні чинники (рис.1.).

Аналіз зазначених чинників дає підстави сформулювати основну функцію екологічного страхування, як акумулювання фінансових ресурсів для надання термінової «екологічної» допомоги постраждалим (власникам або користувачам елементів навколишнього середовища – державним органам, юридичним і фізичним особам) у результаті аварійного забруднення навколишнього середовища у вигляді компенсації збитків і ліквідації негативних наслідків. Окрім функції акумулювання коштів для проведення природоохоронних заходів та компенсації збитку, важливими функціями екологічного страхування є екологічне аудитування та відшкодування ризикової екологічної частини валових витрат страхувальника.

Рис. 1. Об'єктивні чинники запровадження екологічного страхування в господарську практику підприємств

Дослідженням встановлено, що питання екологічного страхування залишаються проблематичними для України, оскільки й досі не визначено механізми страхування ризиків екологічного характеру, не прийнято закону про екологічне страхування. Особливі труднощі у сфері екологічного страхування пов'язані з термінами виявлення еколого-економічних збитків. Характерні ознаки екологічного страхування в Україні відображено на рис. 2.

Рис. 2. Характерні ознаки екологічного страхування в Україні

Аналіз зарубіжного і вітчизняного досвіду в галузі розробки та застосування економічних регуляторів зниження антропогенного навантаження на природне середовище показав, що екологічне страхування серед них має вагоме значення. Актуальним питанням щодо впровадження системи екологічного страхування є формування

інституціональної вертикалі управління сферою природокористування. Існуюча система управління та регулювання сферою природокористування є дворівневою. Вищий рівень (регулююча, керуюча система) включає структури державного управління – Міністерство охорони навколишнього природного середовища, державні адміністрації, місцеві органи самоврядування. Нижчий рівень – це підприємства, які становлять певну загрозу для навколишнього середовища.

Основою запропонованої системи страхування є спеціалізовані інституції (компанії) з обов'язкового і добровільного страхування. У загальній регіональній системі економічного регулювання природокористування аналогічні функції покладаються на позабюджетні екологічні фонди. Вони організуються при місцевих органах влади і являють собою багатофункціональну інституціональну структуру. Це зумовлено тим, що механізм економічного регулювання природокористування передбачає створення складної багаторівневої системи фінансових відносин і відповідних інституцій (органів, установ, компаній). Власне акумулювання коштів, які сплачуються за забруднення, є лише незначною частиною того, що покладається на подібні органи. Сюди входить весь механізм банківського перерозподілу фінансів, участь у розробці і реалізації екологічних програм, моніторинг, накопичення й опрацювання інформації. В екологічному страхуванні страхова компанія також повинна мати багатофункціональну спрямованість.

Підпорядкованість інституцій, які займаються страховою справою, повинна відповідати вимогам, які висуваються до них. Відповідальність за стан справ у галузі природокористування і впливу на навколишнє середовище в регіоні несуть регіональні органи управління. Цим обґрунтовується правомірність створення саме державних інституцій з обов'язкового екологічного страхування. Однак, поряд із державним статусом цих інституцій, у нинішніх умовах не повинна втрачатися економічна договірна основа взаємовідносин між страхувальником і страховиком. Обов'язковість такого страхування дозволить охопити першочерговою увагою великі й небезпечні в екологічному плані об'єкти.

Відповідно одним із важливих питань в становленні системи екологічного страхування є визначення ступеня екологічної небезпеки виробництва. Робота з виділення пріоритетних об'єктів екологічного страхування полягає у зборі інформації про кожний об'єкт, що становить екологічну небезпеку, а також у визначенні ступеня

екологічної небезпеки на кожному з них, групуванні об'єктів залежно від імовірності аварій і розміру можливих наслідків та побудові пріоритетних рядів об'єктів за рангом для послідовного включення їх до сфери екологічного страхування. Інформація про підприємство повинна бути максимально об'єктивною, включати в себе характеристики екологічного ризику, а також місцеві регіональні особливості стану довкілля.

Водночас при здійсненні екологічного страхування слід дотримуватися головного принципу: підприємствам-джерелам підвищеної екологічної небезпеки і ризику надається право вільного вибору способу резервування коштів на компенсацію збитків від екологічних аварій. При цьому в обов'язковому страхуванні слід передбачати наявність мінімальних фінансових гарантій відшкодування збитку страхувальником, тобто не всю відповідальність слід перекадати на плечі страховика. На думку фахівців, це необхідно здійснити для того, щоб підприємства хоча б частково знаходилися в безпосередній залежності від свого рівня екологічної небезпеки [10 с. 116-119].

Механізм екологічного страхування має базуватися також на принципі взаємовигідних відносин страховика і страхувальника. Крім економічної зацікавленості в передачі відповідальності за наслідки при можливому аварійному забрудненні страховику, страхувальник зацікавлений у підвищенні своєї екологічної безпеки. Пряма залежність виявляється в тому, що з ростом імовірності аварії зростають і розміри страхових премій. Зацікавленість страховика в зниженні ступеня екологічного ризику активізує його діяльність щодо проведення попереджувальних заходів, наприклад, екологічного аудиту страхувальника. На думку фахівців, екологічний аудит є важливою інституційною формою зниження екологічних ризиків та забезпечення безпеки як підприємницької діяльності так і умов проживання населення. Частину різниці між страховою премією і страховим відшкодуванням страховику вигідно витратити на екологічний аудит, поліпшення якості моніторингу навколишнього середовища та інші екологічні заходи.

Фінансовою основою екологічного страхування є система екологічних страхових фондів, до якої входять страховий фонд підприємства, фонд взаємного страхування підприємств і фонд страхування екологічного ризику. Така система фондів змушує підприємство самостійно аналізувати ефективність своєї діяльності, вибрати оптимальне співвідношення коштів, які йдуть у резерв та на

споживання, а головне, що при цьому реалізується принцип вільного вибору способу резервування фінансових ресурсів на випадок аварії.

Функціональна інституціональна структура суб'єкта страхування страховика повинна містити набір певних елементів (рис. 3).

Рис. 3. Інституціональна структура суб'єкта екологічного страхування

Основну діяльність, яка полягає в акумулюванні коштів страхових платежів, виплаті компенсацій за фактом аварійного забруднення та іншій роботі зі страхувальниками має здійснювати спеціальний функціональний відділ екологічного страхування. Відповідальність за оперативний рух фондів страхових премій покладається на фінансовий відділ страховика. Служба екологічного аудиту як окрема структура страховика виконує всі роботи, пов'язані з оцінкою екологічного стану страхувальників. Збирання, накопичення, опрацювання й аналіз даних здійснює спеціальна група, на яку

покладається формування інформаційного банку для успішної роботи компанії.

Таким чином, механізм реалізації екологічного страхування має базуватися на використанні системи елементів відповідної інституціональної структури, яка відіграє істотну роль у виборі стратегічної довгострокової орієнтації відносин страховика і страхувальника, оскільки саме від них залежить вирішення багатьох організаційних питань.

Висновки. Вивчення наукової літератури та інформаційних ресурсів з даної проблематики дає підстави визначити найбільш характерні проблеми та обґрунтувати пріоритетні напрями здійснення інституціональних перетворень національної економіки в напрямку стимулювання впровадження системи екологічного страхування.

До факторів, які сповільнюють розвиток ринку екологічного страхування, належать: відсутність чіткої державної політики в галузі екологічного страхування; нестабільність фінансово-економічної ситуації в країні; недосконалість страхового законодавства; низька страхова й екологічна культура населення; слабкість податкових стимулів; відсутність надійних схем інвестування. Значною проблемою для запровадження та розвитку екологічного страхування є відсутність достатніх статистичних даних щодо забруднення підприємствами довкілля, збитків, заподіяних навколишньому середовищу та третім особам.

Для подальшого розвитку системи екологічного страхування необхідно розробити ефективний правовий механізм, який дасть змогу забезпечити інтенсифікацію екологічної трансформації в країні. Важливою передумовою зменшення техногенно-екологічного тиску на населення і природне середовище є прийняття Закону України «Про екологічне страхування».

Інституціональні перетворення мають забезпечити формування нових інститутів економічних відносин, що каталізують процес раціоналізації сфери природокористування. Саме перманентне вдосконалення інституціонального середовища впровадження в практику господарювання екологічного страхування є основою його адаптації до змін макроекономічної кон'юнктури, мобілізації зусиль по підвищенню економічної

ефективності залучення природних ресурсів у відтворювальний процес та запровадженню прогресивних форм господарської діяльності.

Література.

1. Анищенко В.А. Стратегия развития и современное состояние проблемы внедрения экологического страхования в Украине//Стратегія економічного розвитку України: Наук. зб. – Вип. 5(12) / Голов. ред. О.П.Степанов. – К.: КНЕУ, 2002. – С. 283-291.

2. Анрейцев В.І. Екологічне право: навч. посіб./В.І.Андрейцев. – К.: Вентурі, 1996. – 208 с.

3. Бридун Є.В. Моделирование страхового механизма компенсации эколого-экономических збитков/ Є.В.Бридун. – Харків: Формат, 2004. – 256с.

4. Віленчук О.М. Перестраховання екологічних ризиків: стан та перспективи розвитку в Україні/ О.М.Віленчук//Фінанси України. – 2006. - №11. –С.90-97

5. Герасимчук З.В., Вахович І.М, Голян В.А, Олексюк А.О. Трансформація інституціонального механізму природокористування в умовах глобалізації: екологічні імперативи та системні суперечності: Монографія.- Луцьк: Надстир'я,2006.-228с.

6. Данилишин Б.М., Хвесик М.А., Голян В.А. Економіка природокористування: Підручник. – К.: «Кондор», 2009. – 465с.

7. Закон України «Про страхування» від 7.03. 1996 року №85/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.

8. Економічний розвиток України: інституціональне та ресурсне забезпечення: Монографія/ О.М.Алимов, А.І.Даниленко, В.М.Трегобчук та ін –К.:ОІЕ НАН України, 2005.- 540с.

9. Приходько В.С. Методологія обліку страхової діяльності та аналіз платоспроможності страховика: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. екон. наук: 08.06.04 «Бухгалтерський облік, аналіз і аудит»/ В.С.Приходько. – К.: КНЕУ, 2000. – 16с.

10.Царенко О.М., Несветов О.О., Кадацький М.О. Основи екології та економіка природокористування. Курс лекцій. Практикум: Навчальний посібник. – 2-ге вид, стер. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2004. – 400с.

11.Цыганов А.А. Институциональное развитие страхового рынка Российской Федерации: автореф. Дис. на соискание ученой степени док. Экон. Наук: 08.00.05/ А.А.Цыганов. – М.: РАГС при Президенте РФ, 2007 – 32с.

12. Шевченко І.В. Екологічне страхування: шлях до ефективності/ Продуктивні сили України. – 2010. – № 2-4 (008-010)– 183 с. (с. 94-102)